

Р. Т. ГРИБОВИЧ

Мезолітична стоянка Нобель І на Волині

Однією з найважливіших проблем археології у вивченні первісного суспільства на сучасному етапі є дослідження мезолітичної епохи. Нині ще не досить чітко розроблені та вивчені теоретичні проблеми мезоліту, його хронологія, геологічне датування, характерні особливості порівняно з попередньою добою тощо. Наприклад, визначаючи хронологічне місце свідерської культури, одні дослідники вважають її пізньопалеолітичною, а інші — мезолітичною.

Цікавим і поки що не з'ясованим є питання культурно-хронологічного поділу мезолітичних пам'яток. Для території СРСР воно вперше було поставлене П. П. Єфименком, а для території УРСР — М. Я. Рудинським¹. Детальніше його розробляли М. В. Воеводський та А. А. Формозов². У результаті подальших досліджень культурно-хронологічний поділ був доповнений і деталізований виділенням нових груп: донецької і надпорізької, приазовсько-кримської, причорноморської³. За останній час виділено і дністрянську групу⁴.

Волинська група мезолітичних пам'яток довгий час залишалась слабо дослідженою, хоча в археологічній літературі неодноразово підкреслювалось велике значення мезоліту цієї території для вивчення процесу розвитку мезолітичної культури Європейської частини СРСР. Навіть у найновіших вітчизняних археологічних виданнях згадувалися лише окремі стоянки (Корост, Тутовичі)⁵. Такий стан не відображає дійсної картини розвитку мезолітичної культури на вказаній території, де відомо чимало пам'яток цієї доби.

Перші дані про стоянки кам'яного віку на Волині з'явилися ще на початку ХХ ст. Пізніше, у 20—30-х роках, у цьому районі розвідувальні роботи проводили археологи Я. Брик, С. Круковський, А. Цинкаловський, М. Я. Рудинський, Л. І. Левицький. Вони відкрили мезолітичні місцезнаходження поблизу сіл Гаї Лев'ятинські, Сапанів, Рубче, Нобель, Люб'язь, Ветли, Невір, Шепетин та ін.⁶ У 50—60-х роках В. І. Канівець

¹ *Єфименко П. П.* Мелкие кремневые орудия геометрических форм и иных своеобразных очертаний в русских стоянках раннепалеолитического возраста.— РАЖ, 1924, т. 13, вып. 3-4; *Рудинський М. Я.* До питання про культури «мезолітичної доби» на Україні.— Антропология, 1928, т. 1.

² *Воеводський М. В.* Мезолітичні культури Восточної Європи.— КСИИМК, 1950, вып. 31; *Формозов А. А.* Локальні варіанти культури епохи мезоліта Європейської частини СРСР. Автореф. канд. дис. М., 1954.

³ *Формозов А. А.* Етнокультурні області на території Європейської частини СРСР в каменному веці. М., 1959; *Телегин Д. Я.* Мезоліт лівобережної України і його місце в складенні дніпровсько-донецької неолітичної культури.— МІА, 1966, № 126; *Станко В. Н.* Мезолітична стоянка Гиржево в Одеській області (1962—1964 гг.).— СА, 1966, № 2.

⁴ *Черниш А. П.* Хронологія мезолітичних пам'яток Подністрів'я.— СА, 1970, № 1; *Черниш О. П.* Стоянка Атаки VI і деякі питання мезоліту Подністрів'я.— Археологія, 1973, № 12.

⁵ Археологія УРСР, т. 1. К., 1971, с. 76.

⁶ *Bryk J.* Kultury epoki kamiennej na wydmach zachodniej części południowego Wołynia. Lwów, 1925; *Krukowski S.* Paleolit Polski. Kraków, 1935; *Cyngalowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961; *Рудинський М. Я.* Дубно-Кременецька палеолітична експедиція.— АП, 1952, т. 4.

та С. С. Березанська виявили ще кілька місцезнаходжень цього часу — Корост, Оржів, Тутовичі, Птиче⁷.

З 1971 р. дослідження мезолітичних пам'яток Волині почав проводити автор. У процесі польових робіт зібрано матеріали на ряді раніше відомих пунктів та відкрито нові: Нобель II, Красносілля, Котера, Переволока, Малі Бережці II, Люботин, Дідівка⁸. Нині зібрано дані про

Рис. 1. Загальний вигляд мезолітичної стоянки Нобель 1.

38 стоянок мезолітичного часу. Це свідчить про значне заселення території Волині в епоху мезоліту.

Однією з цінних мезолітичних пам'яток на Волині є стоянка Нобель I поблизу с. Нобель Зарічнлянського р-ну Ровенської обл. Стоянка відкрита і досліджена 1938 р. С. Круковським. На жаль, матеріали цих досліджень не опубліковані. В польській літературі їх віднесено до плудської індустрії мазовшанського циклу⁹.

В 1972—1973 рр. Волинська мезолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом автора¹⁰ проводила стаціонарні розкопки цієї пам'ятки в уроч. Заборок на залишках дюн, що тягнуться з півночі на південь на 300 м. У межах дослідженої площі (380 м²) відкрито два культурні шари, де виявлено комплекси виробів з кременю, залишки вогнищ. Фауни не простежено (рис. 1).

Під час розкопок зафіксовано таку стратиграфію (рис. 2): 0—0,1 м — дерен; 0,1—0,4 м — світло-сірий дрібнозернистий пісок; 0,4—0,5 м — сіруватий пісок (верхній культурний шар); 0,5—0,8 м — світлий пісок; 0,8—0,95 м — темно-сірий гумусований пісок (нижній культурний шар); 0,95—1 м — викопний ґрунт; 1—1,4 м — темно-жовтуватий пісок з прошарками бурого ортштейну; 1,4—1,85 м — білий грубозернистий пісок; 1,8—2,2 м — підложжя дюни.

⁷ Канивец В. И. Отчет об археологической разведке в Западной Украине 1952 г.— НА ІА АН УРСР, ф. 1952/16 6, с. 52; Березанская С. С. Разведки в северных районах Украины.— АИУ, 1967, с. 30.

⁸ Грибович Р. Т., Ярошинский Б. Х. Разведки в Прикарпатье и Волини.— АО 1917 г. М., 1972.

⁹ Schild R. Paleolit końcowy i schyłkowy.— Materiały do prahistorii ziem polskich. Warszawa, 1964.

¹⁰ Грибович Р. Т. Исследование мезолитической стоянки Нобель I на Волини.— АО 1973 г. М., 1974, с. 264—265; Грибович Р. Т. Исследование многослойной стоянки Нобель I на Волини.— АО 1974 г. М., 1975, с. 271.

Верхній і нижній культурні шари стоянки виділялись у перетині і відокремлювались один від одного стерильним прошарком білого піску.

На дослідженій ділянці верхнього шару, який залягав на глибині 0,4—0,5 м від сучасної поверхні, виявлено залишки шести вогнищ та крем'яні вироби. Чотири вогнища розташовані по кутах скупчення прямокутної форми, всередині якого знайдено значну кількість нуклеусів, пластин, відщепів та виробів із вторинною обробкою. Три вогнища розміром 60 × 100 см мали неправильно овальну форму, а четверте — майже округлу (2 × 2,3 м). П'яте і шосте, віддалені на 3—3,5 м на північ від скупчення, мали овальну і напівовальну форму (60 × 40 см). Лінзи вогнищ тонкі, що вказує на їх недовговічність.

Крем'яний матеріал концентрувався здебільшого поблизу вогнищ. Він представлений нуклеусами (322 екз.), сколами жовен і нуклеусів

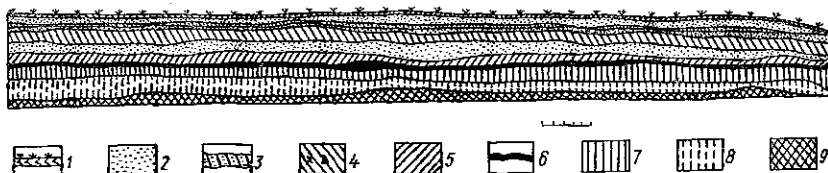

Рис. 2. Стоянка Нобель 1. Розріз ділянки розкопу 1972 р.:

1 — дерев; 2 — білий дрібнозернистий пісок; 3 — світло-сірий пісок; 4 — сірий пісок; 5 — світло-сірий пісок; 6 — темно-сірий гумусований пісок; 7 — темно-жовтий пісок; 8 — білий крупнозернистий пісок; 9 — підложка дюна.

(20), пластиннами та уламками пластин (1400), виробами з вторинною обробкою (380) та залишками виробництва. Як сировина використовувався місцевий темно-сірий та сірий кремій.

Колекція нуклеусів становить 5,4% всіх крем'яних знахідок. Вони виготовлялись переважно з кременю в жовнях, який, судячи з негативів та нуклеусів, добре розщеплювався. У колекції є екземпляри в різних стадіях обробки, але більшість має добре ограничену поверхню, одну-дві ударні площини, причому переважають двоплощинні. За формою нуклеуси належать до призматичних, неправильно призматичних, плоских, конусоподібних, амфорних, підтрикутних (рис. 3, 1—8).

Найбільшу групу складають плоскі нуклеуси розміром 40—75 мм. Частина з них має по дві ударні площини, однак більше одноплощинних. Серед площин є скошені й прямі. Деякі нуклеуси з бічною односторонньою підправкою (рис. 3, 3, 6, 7; 4, 4).

Призматичні форми становлять близько 32% загальної кількості нуклеусів (рис. 3, 1; 4, 1). Більшість їх має скошені ударні площини. У деяких збоку нанесена підправка (однобічна, зрідка двобічна). Цікавою є група нуклеусів підтрикутної форми, розміром 65—70 мм (рис. 3, 2, 5). На поверхні збереглися залишки сірої вапнякової кірки, є також бічна підправка. Конусоподібні нуклеуси нечисленні. Всі вони одноплощинні, добре підправлені. Середні розміри 55—75 мм. Негативи від сколотих пластинок мають чітку форму (рис. 3, 8; 4, 3). Характерною для нуклеусів усіх груп є наявність бічної підправки, типової для даної стоянки. Аналогії можна вказати в матеріалах пам'яток на території Польщі (Станковичі I і IV), Білорусії, Литви (Якштоніс, Драсей-кай¹¹). Пластини та їх уламки здебільшого короткі, добре ограничені. Виявлено невелику кількість широких та грубих пластин. Деякі мають сліди від використання їх в роботі.

¹¹ *Krukowski S. Paleolit Polski. Kraków, 1935, s. 103; Будько В. А. Памятники свидеро-гренской культуры на территории Белоруссии.— МИА, 1966, № 126, с. 44; Яблонските-Риманентене Р. К. Периодизация мезолитических памятников Литвы.— МИА, 1966, № 126, с. 80; Яблонските-Риманентене Р. К. Палеолит и мезолит Литвы. Вильнюс, 1971, с. 108—109.*

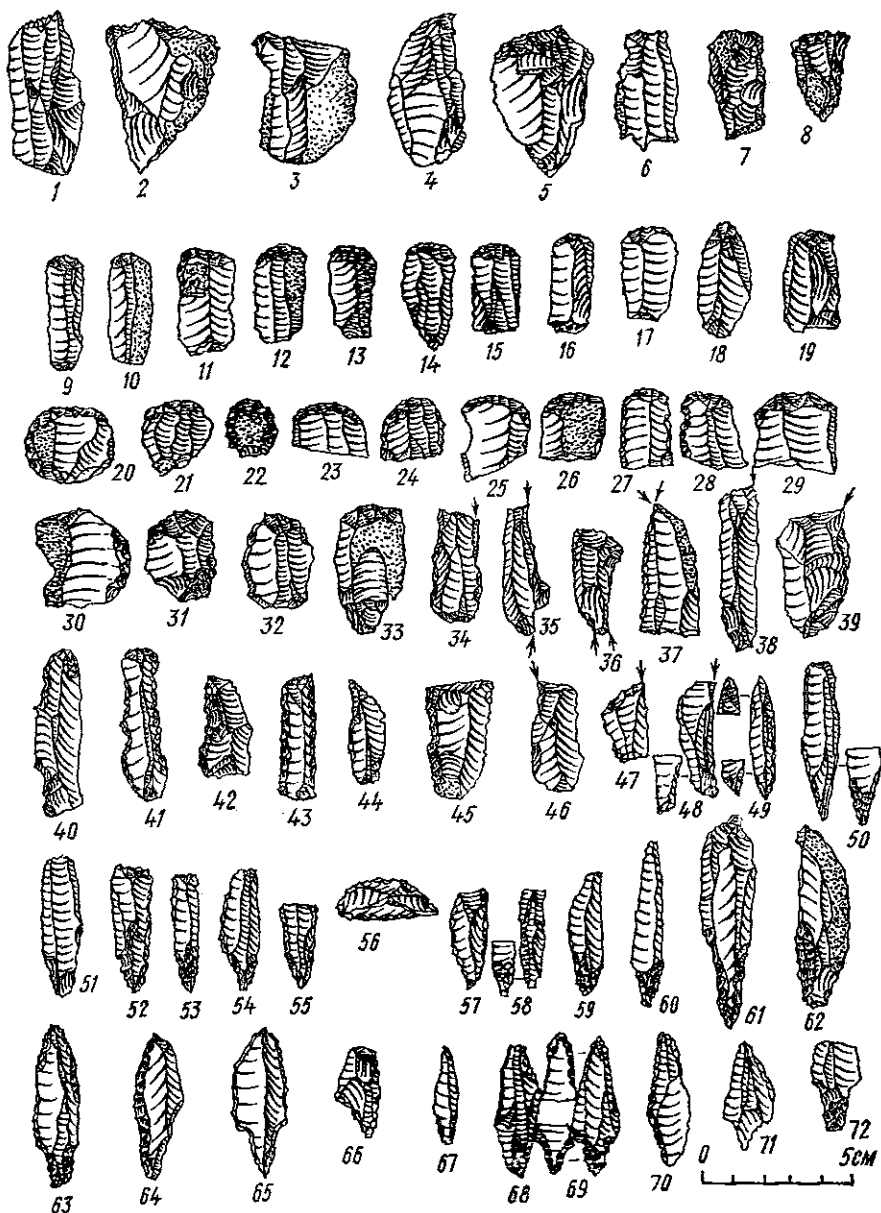

Рис. 3. Стоянка Нобель I. Крем'яні вироби верхнього шару:

1-8 — нуклеуси; 9-33 — скребки; 34-39 — різці; 40-42 — пластинки з виїмками; 43 — пластинка з притупленим ретушю краєм; 44 — вістря прокола; 45 — пластинка з крайовою ретушю; 46-48 — різці; 49-62 — листоподібні наконечники; 63-72 — черешкові наконечники.

У верхньому шарі простежено також велику колекцію виробів з вторинною обробкою, що становить 6,6%. Вони виготовлялись на пластинах та уламках пластин, відщеплах, використаних нуклеусах, сколах. Переважають вироби на пластинах (70,5%).

Ця колекція складається зі скребків (130), різців (75), наконечників свідзерського типу (68%); різного типу пластин з крайовою ретушю (30), з виїмками (15), з підтискуванням на кінці (10); наявні також проколи і вістря (10), пластинки зі скошеним ретушю краєм (5), пластинки з притупленим краєм (10), скобелі (10), скреблоподібні (7), сокироподібні знаряддя (6) та трапеції високого типу (4).

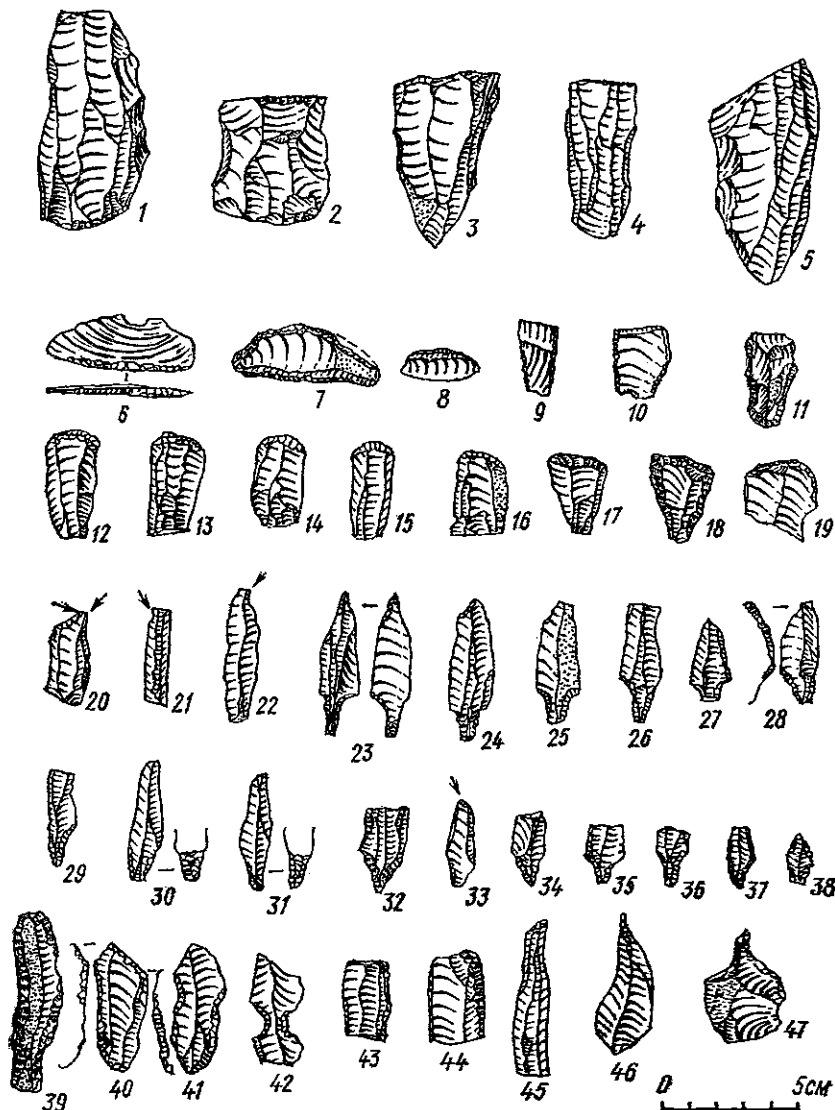

Рис. 4. Стоянка Нобель 1. Крем'яні вироби верхнього шару:

1—5 — нуклеуси; 6—8 — сегментовидні зваряддя; 9—11 — трапезії; 12—19 — скребки; 20—22 — різці; 23—29 — черешкові наконечники; 30—32 — листовидні наконечники; 33 — мікрорізці; 35—38 — черешкові наконечники; 39—42 — клапанки з виїмками; 43—44 — пластинки з крайовою ретушю; 45—47 — проколки.

Найбільша група зварядь — це скребки. Вони виготовлені на пластинках, їх уламках, на сколах та відщеплах. За формою робочого краю скребки поділяються на кінцеві, округлі, подвійні, напівкруглі, скребки-різці (рис. 3, 9—33).

Переважають більшість становлять кінцеві скребки, виготовлені в основному на пластинках та уламках пластин довжиною 25—45 мм. Значна кількість (60%) цих виробів має рівномірно заокруглений робочий край, а решта (40%) — скошений вліво або вправо. Є скребки з крайовою ретушю на одному боці пластин, нанесенню з черевця або спинки. Робочу частину підправляла дрібна скошена ретуш. Характерні для верхнього шару округлі скребки на округлих відщеплах. Робочий край оброблений дрібною ретушю.

Скребки-різці (5) виготовлялись на пластинках довжиною 30—40 мм. Вони рівномірно заокруглені, а на протилежних кінцях розміщено робочі краї серединних різців.

Наступною великою групою знарядь верхнього шару є різці. За типом робочого краю вони належать до серединних, кутових дзьобоподібних, серединно-кутових, подвійних і конусоподібних. Найчисленніші (68%) серединні та кутові різці. У колекції наявні також чотири кутові мікрорізці (рис. 3, 34—39, 46—48; 4, 20—22).

Цікавою і характерною категорією виробничого інвентаря верхнього шару є наконечники свідерського типу (рис. 3, 40—72; 4, 23—38). Всі вони виготовлені на пластинках розміром 30—65 мм. Ця група знарядь поділяється на дві підгрупи — листоподібні та наконечники з черешком. Цікаво відзначити, що перші в цьому комплексі переважають (57 екз.). Вони виготовлені на добре огранених, витягнутих пластинках. Черешкова частина має плоску ретуш з боку черевця та по краях. Верхню частину п'яти екземплярів також оброблено, решта її обламана. Ці наконечники мають аналогії у мезолітичних комплексах Білорусії, Литви, Польщі та Криму¹². Підгрупа наконечників з черешком налічує 11 екз. Черешок здебільшого оброблений крутою крайовою ретушшю. У кількох екземплярів ретуш нанесено біля вістря по краю.

Серед наконечників виділяється ромбоподібний, який виготовлено на пластинці розміром 43 мм. Обидва кінці пластинки, скошені крутою ретушшю, утворюють на одному кінці вістря.

Серед пластинок з крайовою ретушшю переважають короткі (25—35 мм). Ретуш здебільшого нанесена з черевця (рис. 3, 43—45; 4, 39—40, 43—44). Деякі екземпляри мають відполірований робочий край, що свідчить про їх використання як ножів. Пластин з виїмками у колекції 15 екз. Виїмки невеликі, підправлені дрібною ретушшю (рис. 3, 40—42; 4, 41, 42). На поселенні верхнього шару виявлено пластинки зі скошеним за допомогою ретушування кінцем (5 екз.), а також кінцеві проколки (рис. 3, 44; 4, 45—47). Тут є і сокироподібні знаряддя, виготовлені на масивних відщепках розміром 80 × 90 мм, із слідами сірої кірки на одному боці. Посередині знаряддя з двох боків наявні виїмки, які призначались, очевидно, для тримання рукою або для дерев'яного держака. Виїмки оброблено притуплюючою ретушшю, нанесеною по всій стороні. Робочі краї знаряддя оформлені високою крутою ретушшю (рис. 5, 7—9). Аналогії цим знаряддям відомі на пам'ятках ступеня Дювензее у ФРН, в Білорусії, серед матеріалів стоянки Кормань на Дністрі¹³, на Донеччині та Подесенні.

До комплексу знарядь верхнього шару входять і чотири екземпляри геометричних форм. Вони являють собою трапеції високої форми (рис. 4, 6, 9—11), аналогічні виробам з мезолітичних стоянок Десни, Волині¹⁴. Враховуючи стратиграфічне положення та крем'яний матеріал поселення верхнього шару, його можна віднести до середнього етапу розвитку мезолітичної культури.

Поселення нижнього шару стоянки Нобель I залягало на глибині 0,7—0,9 м від поверхні в прошарку темно-сірого піску (хоча крем'яні знахідки траплялись і нижче). Товщина культурного шару 10—15 см.

¹² Будько В. Д. Вказ. праця, с. 45; Яблонскіте-Риманентене Р. К. Вказ. праця, с. 85; *Schild R. Paleolit...*, s. 239; *Векилова Е. А.* К вопросу о свідерской культуре в Крыму (стоянка Сюрень II).— КСИА АН СССР, 1961, вып. 82, с. 148.

¹³ Крижевская Л. Я. Новые данные о хронологии позднепалеолитических и мезолитических памятников севера ГДР и ФРГ.— МИА, 1966, № 126, с. 58; *Исаенко В. Ф.* Каменный век Белоруссии в свете нового исследования Полесья.— Древности Белоруссии. Минск, 1966, с. 40; *Черниш О. П.* Багатошарова стоянка Кормань IV та її стратиграфічне значення.— Археологія, 1973, 9, с. 46.

¹⁴ *Левенок В. П.* Мезолит среднерусского Днепровско-Донского междуречья и его роль в сложении местной неолитической культуры.— МИА, 1966, № 126, с. 95.

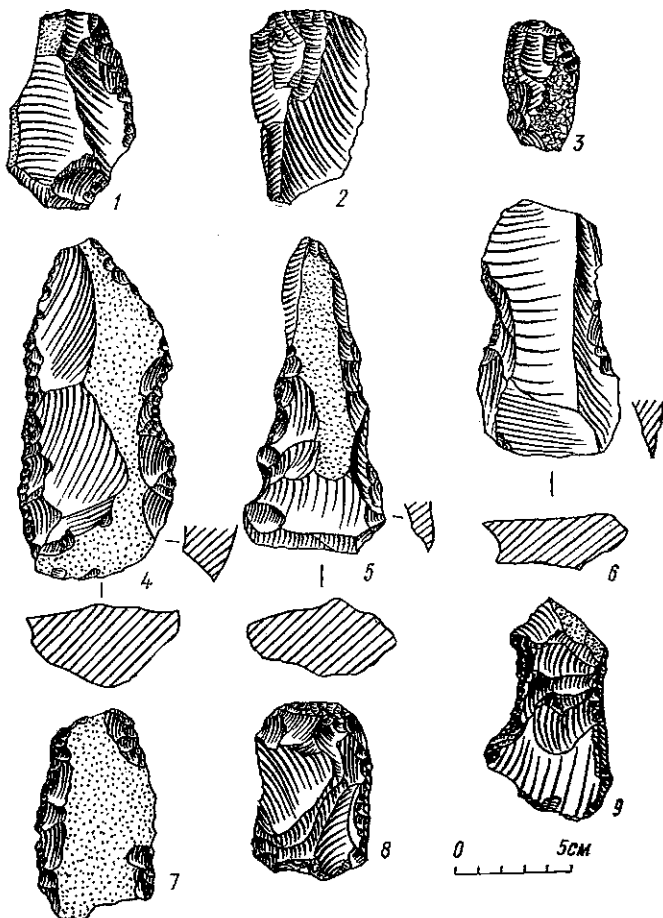

Рис. 5. Стоянка Нобель 1. Крем'яні вироби:

1—2 — нуклеуси; 3 — відбійник; 4—6 — сокироподібні вироби нижнього шару; 7—9 — сокироподібні вироби верхнього шару.

Культурні залишки поселення представлені п'ятьма вогнищами та крем'яними виробами. Вогнища мали неправильно овальну форму, розміри в середньому 40—60 см. Вогнищева лінза товщиною 2—5 см була заповнена чорною масою, в якій виявлено вуглинки від перепаленого дерева.

Крем'яний інвентар концентрувався в основному біля вогнищ. У його складі — нуклеуси, різці, скребки, відбійники, сокироподібні знаряддя, скобелі, пластини та їх уламки, пластини з крайовою ретушю, з притупленим краєм, вістря, наконечники свідерського типу тощо.

Нуклеуси (218 екз.) за формою належать до плоских, призматичних, неправильно призматичних, конічних, аморфних і початкової стадії обробки (рис. 6, 1—5, 7). Найбільшу групу становлять плоскі. Ударна площина скошена й пряма. Здебільшого нуклеуси цієї групи одноплосинні, один бік у них добре огранений негативами пластинок, протилежний вкритий сірою кіркою. Розміри їх 75—90 мм. Призматичні та неправильно призматичні нуклеуси переважно двоплосинні, хоч є і одноплосинні. Ударні площини прямі і скошені, з підправкою. Поверхня цих нуклеусів добре огранена негативами від пластинок. Конічні представлені десятьма екземплярами. Всі вони одноплосинні, з прямою ударною площиною: середні розміри їх 40—60 мм.

В окрему групу виділено нуклеуси з бічною підправкою. Вони за формою неправильно призматичні, в основному невеликих розмірів

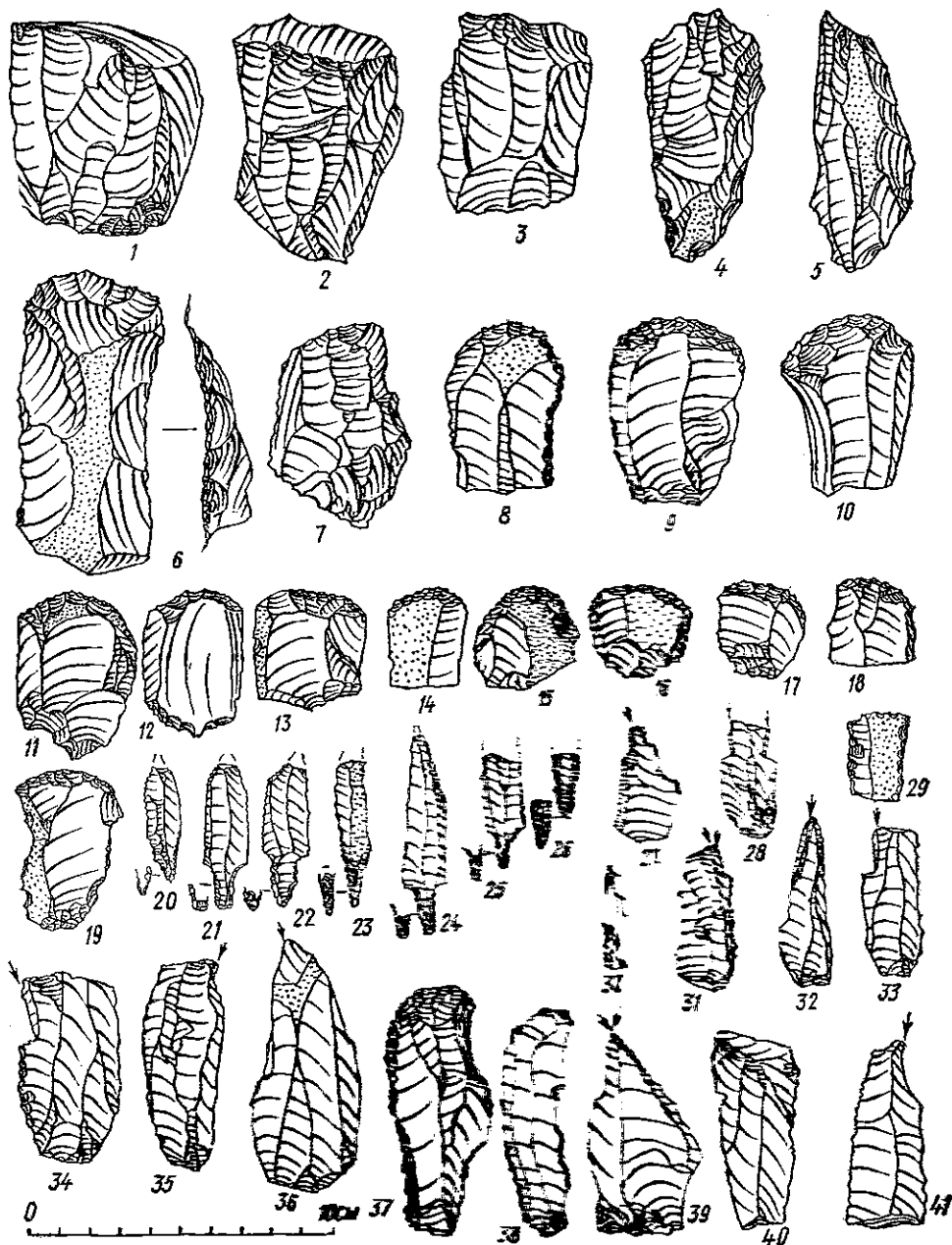

Рис. 6. Стоянка Нобель I. Крем'яні вироби палеоліту.

1—5, 7 — нуклеуси; 6 — скреблоподібне знаряддя; 8—11 — скреби; 12—26 — черешкові наконечники; 27, 28, 31—36, 39, 41 — різці; 29 — пластинка з крайовим ретушем; 30 — проколка; 37, 38, 40 — пластинки з крайовою ретушею.

(30—40 мм). Аналогії є серед матеріалів з мезолітичних стоянок Литви (наприклад, Помяркине, оз. Глінас), Білорусії — нижній шар Гренської стоянки¹⁵.

¹⁵ Яблонскіте-Риманенене Р. К. Періодизація мезолітичних стоянок Литви. — МИА, 1966, № 126, с. 81; Яблонскіте-Риманенене Р. К. Палеоліт і мезоліт Литви. Вільнюс, 1972, с. 102; Будько В. Д. Памятники свідеро-гренської культури на території Білорусії. — МИА, 1966, № 126, с. 44.

До колекції крем'яного інвентаря належать ребристі сколи. З одного боку вони мають підправку, а на протилежному нанесено круту ретуш. На таких сколах виготовлені скобелі. Робочі краї цих знарядь переважно дугасті, оброблені крутою високою ретушшю. Деякі з них по краю мають невеликі виїмки.

Великою групою крем'яних знахідок є пластинки і уламки пластинок. Середні розміри їх 60—80 мм, хоча в колекції присутні й мікропластинки. Основна кількість виробів виготовлена на пластинах, але є також знаряддя на відщеплах. Серед крем'яних виробів з вторинною обробкою в першу чергу треба зазначити серію наконечників свідерського типу, яких налічується 55 екз. (рис. 6, 20—26). Наконечники представлені черешковими та листоподібними типами. Для поселення нижнього шару характерні перші (33 екз.), які мають чітко виділені черешки, оброблені плоскою ретушшю з черевця та боків. В шести екземплярах прекрасно збереглися вістря з крутою дрібною ретушшю, інші наконечники з обламаними вістрями. Ця колекція має аналогії серед матеріалів стоянок Станковичі I, IV в Польщі, Пінберг в ФРН, Самантоніс в Литві, Скауне в Румунії¹⁶ тощо.

Група листоподібних наконечників складається з 12 екз. Черешкова частина оброблена плоскою ретушшю. Два екземпляри мають старанно оброблені дрібною ретушшю вістря, в решти вони відламані. Листоподібні наконечники продовжують існувати і на поселенні верхнього шару, витісняючи черешкові. Аналогії їм трапляються в колекціях стоянок Свідре II в Польщі, Гренськ (нижній шар) у Білорусії, оз. Глінас в Литві та ін.¹⁷

Найчисленніші знаряддя, виявлені в нижньому шарі, це скребки (109 екз.). За типом робочого краю вони належать до кінцевих, подвійних, бокових, віялоподібних. Знайдено також один екземпляр скошеного скребка типу Карене. У колекції переважають кінцеві скребки з напівкруглим робочим краєм. Виявлено й окремі округлі скребки на відщеплах (рис. 6, 8—19).

Невелику колекцію становлять скреблоподібні знаряддя. Виготовлені вони на відщеплах, один з боків вкрито сірою вапняковою кіркою, а робочі частини підправлені дрібною ретушшю.

Різців налічується 80, серед них — кутові серединні, дзьобоподібні, подвійні, нуклеусоподібні (рис. 6, 27, 28, 31—36, 39, 41). Характерними для нижнього культурного шару є кутові та серединні, які становлять 70% всієї колекції різців.

Пластинок з крайовою ретушшю, нанесеною як з черевця, так і зі спинки, 14 екз. Пластинок з притупленим ретушшю краєм чотири. Один екземпляр оброблений лише з одного боку, три інших мають притупляючу ретуш з двох боків (рис. 6, 2, 9).

Колекція пластинок з виїмками налічує 15 екз. Виїмки невеликі, дрібно підретушовані. На деякі з цих пластинок занесено крайову ретуш або підретушовано кінець. У нижньому шарі трапилось 10 кінцевих проколів (рис. 6, 30).

Сокироподібні знаряддя, виявлені у нижньому культурному шарі (рис. 5, 4—6), виготовлено на масивних витягнутих сколах та нуклеусах. У п'ятих екземплярах є виїмки по боках для перехвату цих знарядь рукою чи для прив'язування до дерев'яного руків'я. Робочий

¹⁶ Szwed P. Paleolity, s. 239; Rust A. Die Funde von Pinberg.— Offa-Bucher, 1958, N 14; Яблоноските-Риманентене Р. К. Периодизация мезолитических стоянок Литвы.— МИА, 1966, № 126; с. 85; Яблоноските-Риманентене Р. К. Палеолит и мезолит Литвы, с. 111; Бондарович П. И. Вопросы мезолита Чехословакии и Румынии.— МИА, 1966, № 126, с. 132.

¹⁷ Szwed P. Przemysł swiderski i stanowiska wydnowego Swidry Wielki I. Poznań, 1936, s. 23; Бондарович П. И. Вказ. праця, с. 41; Яблоноските-Риманентене Р. К. Вказ. праця, с. 78; Яблоноските-Риманентене Р. К. Палеолит и мезолит Литвы, с. 102.

кінєць оформлено поперечним сколом переважно з боку черевця. Тільки один екземпляр невеликого розміру (65 мм). З двох боків на ньому зроблено виїмки. З черевця нанесена плоска груба ретуш, а зі спинки — дрібна. Аналогічні знаряддя відомі на пам'ятках ФРН і НДР, а на території СРСР — за матеріалами стоянок Минівський Яр, Смячка XVI, Білорусії, Литви¹⁸.

Порівнюючи колекцію сокироподібних знарядь з верхнього і нижнього культурних шарів, можна помітити досить чітку різницю між ними. Екземпляри з нижнього шару більш архаїчних форм, робочий край їх здебільшого оформлений поперечним сколом. Знаряддя верхнього шару представлені траншевидними сокирками з обробленим ретушню робочим краєм і нагадують траншевидні вироби з ранньонеолітичних стоянок Прибалтики, а на території України — з стоянки Сапанів. Ця риса дає можливість точніше датувати комплекси обох шарів.

Таким чином, за даними стратиграфії та за комплексом матеріалів поселення нижнього культурного шару датується ранньою порою мезоліту. Крем'яний інвентар з нижнього і верхнього шарів свідчить про генетичний зв'язок між ними.

Розкопки стоянки Нобель I сприяли відтворенню більш чіткої картини розвитку мезолітичної культури на Волині. Комплекси матеріалів цієї пам'ятки та інших мезолітичних стоянок Західної Волині дають змогу виділити тут окремий локальний варіант мезолітичної культури, що входив у свідерську культурну область.

На підставі вивчення мезоліту цієї території на даному етапі можна визначити два хронологічні етапи — ранній (нобельський) і пізній (сапанівський). Ранній характеризується матеріалами стоянок Нобель I (нижній шар), Дідівка, Котера, зокрема великими нуклеусами, різномісними скребками, черешковими наконечниками, грубими сокироподібними знаряддями.

На другому етапі помітна мікролітизація крем'яного інвентаря, поява нових категорій виробів — трапецій, ромбовидних знарядь, мікрорізців. Сапанівський етап представлений матеріалами стоянок Сапанів, Гаї Лев'ятинські, Нобель I (верхній шар). Зрозуміло, що даний висновок потребує дальшої аргументації.

В процесі майбутніх досліджень необхідно зібрати нові дані для висвітлення характеру мезолітичної культури Волині та вирішення ряду питань історії стародавнього населення цього району.

Р. Т. ГРИБОВИЧ

Мезолітическая стоянка Нобель I на Волини

Резюме

Территория Западной Волини — один из интереснейших районов Восточной Европы в плане изучения мезолита. Статья посвящена публикации материалов трехлетних исследований многослойной стоянки Нобель I на Ровенщине. В результате проведенных раскопок в 1972—1974 гг. изучены два слоя мезолитического времени на площади 480 м². Верхний культурный слой представлен четырьмя кострищами и кремневыми изделиями, среди которых имеются резцы, скребки, черешковые и листовидные наконечники свідерского типа, трапеции высокой формы, топорovidные орудия. В нижнем слое стоянки обнаружено пять кострищ и кремневый инвентарь (скребки, резцы, грубые топорovidные орудия и др.). Анализ кремневых комплексов и стратиграфические наблюдения позволяют датировать поселение верхнего слоя средним мезолитом, а нижнего — ранним мезолитом.

¹⁸ Крижевська Л. Я. Вказ. праця, с. 56; Левицький І. Ф., Телегін Д. Я. Дослідження стоянки в уроч. Минівський Яр на Сіверському Дінці.— АП, 1956, т. 6, с. 185; Кричевський Є. Ю. Ранній неоліт і походження трипільської культури.— Палеоліт і неоліт України, т. 1. К., 1941, с. 338; Исаенко В. Ф. Неолит Припятского Полесья. Минск, 1976, с. 35—37; Яблонските-Римантенге Р. К. Палеолит и мезолит Литвы, с. 122.

Исследование материалов стоянки Нобель I и других памятников этой территории дает возможность выделить два этапа мезолитической культуры — ранний (нобелевский) и более поздний (сапановский). Несмотря на проведенные в последние годы значительные полевые работы, окончательное решение многих вопросов мезолита этой территории требует дальнейших всесторонних исследований.

В. Г. БОРОДУЛІН

Скарб крем'яних знарядь з с. Коропове на Харківщині

В результаті археологічних досліджень, проведених останнім часом в басейні Сіверського Дінця, колекція старанно виготовлених крем'яних знарядь праці та виробів значно збільшилася новими матеріалами. Поширення подібних знахідок, як поодиноких, так і у вигляді окремих скарбів, пояснюється насамперед зміцненням міжплеменних зв'язків, розвитком обміну. В цьому плані привертає увагу чергова знахідка скарбу крем'яних виробів, що надійшов до Харківського історичного музею¹. Його виявив краєзнавець А. Обухов влітку 1976 р. поблизу с. Коропове Готвальдівського р-ну Харківської обл. На жаль, до музею потрапила лише частина цього скарбу, вигорнутого екскаватором під час проведення земляних робіт на території Коропівського лісництва. За повідомленням А. Обухова, скарб був заритий на глибині близько 3 м. Значна глибина його залягання пояснюється тим, що яма-схованка розташовувалась біля самої підшови досить крутого схилу балки, яка з часом була занесена товстим шаром мулу та піску. Всі знахідки, що збереглися, розміщувались у певному порядку: сокири-різаки та великі ножевидні пластини поставлені на ребро, а вироби малих розмірів щільно покладені зверху.

Під час огляду автором місця залягання скарбу вдалося знайти ще три сокири-різаки та ножевидну пластину. Шурф, закладений на місці знахідки, та характер вигорнутого з ями піску не показали будь-яких ознак наявності культурного шару, тому з певністю можна стверджувати, що знайдені речі являють собою частину скарбу. До його складу входять такі знаряддя праці та вироби.

1. Чотири сокири-різаки підтрикутної форми з широким лезом (до 6 см) та звуженою верхівкою. Вони виготовлені з темно-сірого непрозорого кременю з жовтуватими плямами. Поверхня сокирок оброблена методом двобічної великофасеткової ретуші. Лише на одному знарядді місцями залишився ледве помітний шар жовняної кірки. Заокруглене лезо та краї потоншені стісуючою ретушю (рис. 1).

2. Три великі ножевидні пластини довжиною 16—20 см. По лінії леза кожної з них зроблено дуже дрібні сколи з метою затуплювання гострого краю (рис. 2).

3. Чотири скребки, виготовлені на відшпах ложкоподібної форми та широких ножевидних пластинках. Характерно, що на ложкоподібних скребках оброблено не тільки робочу ділянку, але й один або обидва бічні краї (рис. 3).

4. Наконечники списів (5), підтрикутних за формою та двобічно ретушованих (рис. 4).

Крім того, є кілька заготовок. Всі знаряддя виготовлені з крейдяного кременю темно-сірого кольору, поклади якого поширені в середній течії Сіверського Дінця. Серед найближчих аналогій коропівського скарбу можна назвати відомі знахідки, виявлені поблизу сіл

¹ Фонди ХІМ, інв. № 26 730.